

Seminarium Thracicum 5

Втори академични четения в памет на академик Гаврил Кацаров. с. 9–23.

Първите властнически династии на градовете Киш и Урук от Двуречието (Южна Месопотамия) представляват особено важен обект на историческо изследване поне поради две главни причини. Първо, те са най-ранните, доловими чрез средствата на историческата наука, владетелски домове на реални раннодържавни политически образувания в Месопотамия. Второ, дефинирането на отношенията между Киш и Урук през този период (края на Раннодинастичен период II и началото на Раннодинастичен период IIIa) създава "дълбочина" за проучването и разбирането на широк кръг исторически събития и историческия процес в доакадски Шумер като цяло.

В съвременната историография може да се забележи едно "романтично" разбиране на отношенията и приемствеността между първите династии на Киш и Урук, което, без да е преднамерено, по същество представлява еманиация на "романтизма" на основния извор за периода - Шумерския царски списък (по-нататък - ШЦС). Според ШЦС династиите на шумерските градове упражняват последователно политическа хегемония над страната, като изначалната, слязлата от небето "царственост" (*nam-lugal*) се пренася от град в град след силово налагане на новия хегемон¹. Уточняването на синхрона между първите династии на Киш и Урук предоставя обаче възможност династичните отношения и последователност да бъдат видяни в по-сложен вариант, да се открие отправната точка на съществени тенденции, проявили се по-късно в историческото развитие на шумерските градове.

Интерпретацията на ранните отношения между Киш и Урук може да постигне обективен

резултат чрез изграждане на широк изворов комплекс от преки и косвени източници. Цел на комплекса е да се създаде среда за научно проблематизиране на събитийността и историческо драматизиране на отношенията между двата града. В него ще бъдат интегрирани най-ранните известни царски надписи от Месопотамия; синтетични, компилативни извори - ШЦС, Списъка на строителите на Туммал в Нипур; ранни правни документи; литературни източници - късните записи на шумерска-та епическа традиция (Урукския цикъл за Енмеркар, Лугалбанда, Гилга-меш), оригинална поезия от времето на Шулги (втория управник от III династия на Ур - 2093-2046 г.).

[*Тази и всички следващи дати са пр. Хр.].

Анализът на отношенията между Киш и Урук при първите им династии трябва да има поне две равнища: а) локализиране и прецизиране на персонален синхрон; б) върху системата на синхрона да се датират основни събития и явления. В резултат може да се очаква историографска ретаврация на съществени причинно-следствени зависимости на историческия процес в Двуречието за периода от XXVIII в. до към края на XXVII в.

Синхронът между първите династии на Киш и Урук рутинно се установява в литературата върху основата на известната шумерска епическа песен "Гилгамеш и Ага", съгласно която Ага - цар на Киш и син на Енмебарагеси - е съвременен управник на Гилгамеш - ен/лугал на Урук². Възможност за проблематизиране на синхрона се появи с публикувания преди 4 десетилетия от Д. Едцард откъс от Химна на Шулги във възхвала на Гилгамеш³. Според Химна на Шулги съвременник и военен противник на Гилгамеш се явява бащата на Ага - царят на Киш Енмебарагеси. Това сведение не доведе до значими ревизии в литературата - поне не повече от заключения за "възможен бурен край на управлението на Енмебарагеси"⁴.

Прецизиране на възможния синхрон Гилгамеш - Енмебарагеси - Ага може да се потърси чрез едно от най-мащабните явления от Раннодинастичния период - антиеламската политика на водещите шумерски политически центрове. В системата на това явление синхронът би проявил пояс - но своите параметри.

Различията в природните дадености, суровинните ресурси и стопанската продукция, съществуващи на фона на несигурен обмен между шумерските и еламски градове, провокират напрежение в отношенията. Обикновено като най-ранно сведение за конфликтите между Шумер и Елам се сочи текста от ШЦС за похода на Енмебарагеси в Елам.⁵ Шумерската епическа традиция обаче позволява да се установят и по-ранно прояви, а именно отношенията между Урук и Арата. Съвременните локализации на Арата разполагат града в района на едно от значимите ранноеламски държавни образувания - Аншан⁶.

Съгласно ШЦС предшественици на Гилгамеш в Урук са Мескиарга-шер, Енмеркар, Лугалбанда, Думузи⁷. Урукският епически цикъл предоставя широк кръг сведения за сложните отношения на града с далечния град Арата при властването на Енмеркар и Лугалбанда - поемите "Енмеркар и жрецът на Арата", "Енмеркар и (Ен)Сухкешдаанна", "Енмеркар и Лугал-банда", "Лугалбанда в мрака на планината". Детайлният анализ на сведенията от епоса не е цел тук⁸. Обобщено те свидетелстват, че обменът между Урук и Арата е важен и за двата града; той е съпроводен с "дипломатическа подготовка"; неговото нарушаване или прекратяване бива последвано от насилствено, военно осъществяване, което е актуално решение и за двете страни. Регистрираният в епоса контакт има и доказана предистория. Сведенията от археологическите

проучвания отнасят началото на отношенията между Шумер и Елам още към втората половина на IV хил. Те се проявяват в стратиграфската картина на Суза, където автохтонната култура от слоеве 25-22 е заменена с повлияната от шумерско присъствие такава, отразена в слоеве 21-18.9. Началото на "източната политика" на Урук е допустимо към времето на основателя на първа династия Мескиагашер.

ШЦС уточнява към името му, че прекосил морето и се изкачил в планината¹⁰, а според епоса именно "седемте планини" са главното препятствие към Арата.

Изтъкнатите сведения за мащабни политически, стопански и особено за военни начинания на ранните представители на първа династия на Урук извън Двуречието са важно косвено доказателство за наложена от Урук хегемония в района. Военните походи срещу далечна Арата изисквали, като непременно условие, утвърдена хегемония в Двуречието и отсъствие на каквато и да било конкуренция от друг шумерски център. Без такава безспорна хегемония не било възможно ресурсното и рекрутно обезпечаване на военен поход отвъд "седем планини" и продължителна обсада на Арата ("Енмеркар и Лугалбанда"). Само цар-хегемон можел да има властта, освен войните на Урук, да мобилизира за похода и обсадата на Арата и отряди от "чужди страни"¹². Несъмнено, при наличието на конкурент в Двуречието, отсъствието от района на основните военни сили на Урук начело с царя би довело до тежки последици за града. Тези съображения позволяват да се твърди, че към времето на първите трима управника от първа династия на Урук - Мескиагашер, Енмеркар и Лугалбанда - градът е бил водещият шумерски политически и силов център. Сведения за конкуренция и конфликти в Двуречието при тяхното властване няма - нито в ШЦС, нито в Урукския епически цикъл.

Следващият управник на Урук и предшественик на Гилгамеш - Думузи, е известен само от ШЦС, където името му не е свързано с никакви военни или политически инициативи¹³. Въпреки каноничната династична последователност в ШЦС, където последните управници от първа династия на Киш - Енме(н)барагеси и Ага, са предшественици на първа династия на Урук, установеният синхрон Гилгамеш - Енмебарагеси - Ага налага ревизия в тази част на Списъка. Явно, Енмебарагеси не може да е предшественик на Мескиагашер, а се явява предшественик и (по-старши) съвременник на Гилгамеш. Детайлите на синхрона обаче подлежат на уточняване. Сред управниците от първите династии на Киш и Урук, Енмебарагеси е засвидетелстван с особено разнообразен кръг извори: автентичния царски надпис (най-ранните за Двуречието); ШЦС и Списъка на строителите на Туммал в Нипур; епическата и литературната традиция.

В ШЦС е посочен важен акцент в царуването на Енмебарагеси: "Енме(н)барагеси, човекът, който от Елам отнесе като плячка оръжие, стана лугал и управлява 200 години"¹⁴. Успешната антиеламска военна инициатива е съществен индикатор за оценка на позициите на Енмебарагеси в Двуречието. Косвено сведение за похода срещу Елам може да се извлече от царските надписи. Известни са два надписа на Енмебарагеси¹⁵. Единият е с неуточнен произход (намира се в Иракския музей - Багдад) и гласи: "те - bára(g)-si, lugal-[k]iš", т. е. "Мебарагеси, лугал (на) [К]иш"¹⁶. Другият надпис е в по-фрагментиран вид и реставрацията му е възможна благодарение на първия. Той гласи: "me-bára(g)-si, [lugal-kiš...]", т. е. "Мебарагеси, [лугал на Киш]"¹⁷. Вторият надпис е особено информативен с ясната си топографска и стратиграфска определеност - открит е в Овалния храм в Хафадже (Ту-туб), в слой от I строителен период, което го

отнася към Раннодинастичен период И.18

Местонахождението на надпис на Енмебарагеси в Хафадже говори за периметъра на неговия владетелски авторитет и политическо влияние - Хафадже (древния Тутуб) се намира на около 100 км северно от Киш. Но това е и селище в район, който исторически се очертава като плацдарм за военни походи срещу Елам - между долното течение на Дияла и град Дер¹⁹. Следователно, най-вероятно надписът на Енмебарагеси (върху посветите-лен съд от централния храм на Хафадже) маркира трасето на похода срещу Елам и начина, по който е осигурен плацдарма и тила на похода - чрез обдаряване и спечелване на местното жречество. Тук трябва да се отбележи разликата с урукските царе. Изглежда те ползват някакво южно трасе, което може би включвало и морски преход (сведението на ШЦС за Мескиагашер).

Победният поход в Елам и регистрираният авторитет на Енмебарагеси чак до Тутуб позволяват той да бъде определен като управник, наложил хегемонията на Киш в широк периметър. Северната ѝ граница достига по-не до Тутуб - в Шумер само лугали-хегемони оставят посветителни дарове с царски надписи в други градове. Неясна е южната граница.

Изворите, които осведомяват за властването на Думузи и Гилгамеш, предполагат наложена хегемония на Киш и над Урук, след Лугалбанда. След героичните подвизи в широк географски район на Мескиагашер, Енмеркар и Лугалбанда, епическата традиция не "помни" Думузи - царя на Урук, а ШЦС го представя като чужд на династията на Мескиагашер. За разлика от Мескиагашер и Енмеркар, чиято генеалогия произтича от Уту²⁰, Думузи е "рибар"²¹, а неговият роден град не е Урук, той е незначително селище Куара (в района на Ериду)²².

Гилгамеш също не е хегемон в Двуречието. Такава значима роля той отвоюва едва след победата на Ага. Инициатор на знаменития конфликт между Киш и Урук според традицията ("Гилгамеш и Ага") е именно Ага - той оказва дипломатически натиск над Урук, а после и го обсажда. Това е поведение на лугал-хегемон. Позицията на Гилгамеш е отбранителна. Усилията му да получи лугалски пълномощия от колегиалните органи на управление в Урук са явно доказателство, че към момента на войната с Ага той е само местен, градски управник и висш жрец (ен).

В такъв случай става проблематично разбирането на сведението в химна на Шулги за победа на Гилгамеш над Енмебарагеси. Откъсът в Химна е следния²³:

56. Срещу "Домът на [Ки]ш" ти твоите оръжия насочи,
57. върху бранното поле (?) неговите "седем" герои плени,
58. [на лугалът на Ки]ш Енмебарагеси,
59. [като на змия] крак върху [гла]вата сложи.

Съпоставката на сведенията от "Гилгамеш и Ага" и Химна на Шулги в прослава на Гилгамеш контрастно проблематизира синхрона между управниците на Киш и Урук; характера на отношенията между тях; отношенията и приемствеността в династиите. В първия опит да се интерпретира това противоречие на изворите Д. Едцард изказва предположението, че са налице две версии за едно и също събитие, като разликата между тях е в степента на тенденциозност²⁴, а походът на Ага срещу Урук става при царуването на Енмебарагеси²⁵. По-късните интерпретации са склонни да възприемат, че в Химна на Шулги има реалистични исторически податки, като двата източника осветляват отношенията между северния хегемон Киш и южния хегемон Урук²⁶. Вече беше изтъкнато, че до победата над Ага няма основания Гилгамеш да бъде

определян като лугал-хегемон (дори и само в Южното Двуречие). Нито в "Гилгамеш и Ага", нито в Химна на Шулги Гилгамеш е носител на характерни черти на хегемон - напротив, той е подчинен на местните ко- легиални органи в Урук (срв. редове 2-41 от "Гилгамеш и Ага"). Неговото поведение и описаните събития са най-разбираеми, ако го разглеждаме като конкурент на Киш, целящ еманципация на Урук и възстановяване на древното му величие. Традицията настойчиво приписва на Гилгамеш построяването на крепостните стени на Урук²⁷. Това явно става преди обсадата на града от Ага, защото в "Гилгамеш и Ага" стените несъмнено са на лице.

Аргументът в подкрепа на тезата, че поне до войната с Ага Гилгамеш не е лугал-хегемон, предоставя Списъкът на строителите на Туммал в Нипур. Честта и правото да строят храма на Енлил в общошумерския култов център Нипур имали само лугали с общопризнат авторитет в Двуречието. Като първостроители и организатори на храма на Енлил Списъкът сочи царете на Киш²⁸:

*"Енмебарагеси, царят,
построй в този град дома на Енлил, Ага, синът на "Енмебарагеси,
доведе Нинлил* в Туммал."*
(*Нинлил - божествената съпруга на Енлил).

Текстът описва приемственост в действията на баща и син без намек за прекъсване на строителните им начинания (и хегемония) в Нипур. Едва по-късно, след второто разрушаване на храма, като негови строители и следователно шумерски хегемони, се явяват Гилгамеш и синът му Урлугал. Те не са първостроители, а реставратори, т. е. хегемонията им е политическо явление след тази на Енмебарагеси и Ага. Текстът гласи²⁹:

*"За втори път Тумзмал беше в руини,
Гилгамеш построи Нумунбура на дома на Енлил, Урлугал, синът на Гилгамеш,
направи Туммал превъзходен, доведе Нинлил в Туммал."*

Изтъкнатите сведения и съображения сякаш потвърждават тезата, че Гилгамеш не е бил съвременник, а още по-малко победител на Енмебарагеси. Налице са обаче и други, косвени извори от района, с чиято помощ би могла да се изгради по-детайлизирана представа за отношенията между Киш и Урук през периода. Сред най-ранните писмени паметници от Лагаш е плочка с релефно изображение и текст, известна като "Фигурата с перата", която бива отнасяна около края на XXVI I В., а съдържанието ѝ вероятно е с правен характер³⁰. Текстът на документа не се поддава на цялостна ясна интерпретация³¹. Но дори и извън цялостния контекст, в него има съществени податки. Във връзка с храма на Нингирсу е посочено името Ага:

III. 4. é-nin-g[ír-su]

IV. 1. nam-en aka x³²

В текста общо шест пъти е указано nam-en aka и aka-nam-en³³ (изписването на Ага като aka и agga е равностойно). Изразът nam-en е обичайна форма за изграждане на абстрактно понятие в шумерския език. Чрез субстантива en (господар, висш жрец, жрец

с функции на светски управник)³⁴, се изгражда понятие преводимо като "господство", "власт", "енство"³⁵. Следователно ред IV. 1. може да се преведе като "Господството (= енство- то) (на) Ага". От тази фраза и връзката ѝ с храма на Нингирсу могат да се направят важни предположения. Датировката на документа позволява да се допусне, че това е същият Ага - цар на Киш и син на Енмебарагеси. Ако е така, то той се явява хегемон в Лагаш, тъй както малко по-късно хегемон в Лагаш е друг цар на Киш - Месалим, който също се обвързва с храма на Нингирсу³⁶. Не бива да смущава нехарактерната за царете на Киш по-късно титла Ага - en, вместо lugal. Изглежда именно към това време се развива процесът на трансформация и преосмисляне на владетелския титул - Енмебарагеси е носител и на двете титли en и lugal³⁷. По подобен начин се развива и титулатурата на противника на Ага - Гилгамеш. В "Гилгамеш и Ага" той е носител на титлата en, но в навечерието на сблъсъка с Киш събранието на Урук му делигира и титлата lugal (срв. редове 15, 18, 40, 51 с 35, 69-79 от поемата).

Друга възможност за очертаване на вероятния периметър на хегемонията на Ага дава един царски надпис от Ума. Неговото съдържание е³⁸:

" d inann a aka lugal GIŠ.ÚHkí39", т. е. "(На) Инанна, Ака Лугал (на) Ума". Трябва да се отбележи, че GIŠ.ÚH е по-архаичното изписване на Ума, характерно и за текстовете от Фара⁴⁰. Съществуват основания за и против това "Ака лугал на Ума" да се вижда Ага (= Ака), лугалат на Киш⁴¹. Безспорни аргументи за едното или другото няма.

Сравнението с политиката и по-късните в района на по-късни царе на Киш може да разшири ползваната (предимно палеографска) аргументация за възможността това да е едно лице. В качеството на лугал на Киш, Месалим осъществява известния арбитраж в териториалния спор на Ума с Лагаш⁴², което е проява на неговата (и на Киш) хегемония в района. По-късно Ума е подкрепена от Киш във войната с Лагаш (може би от Калбум)⁴³. Изглежда влиянието и интересите на Киш в Ума и района има своите традиции.

Предположението, че Ага е бил хегемон в Южното Двуречие не само номинално, чрез авторитет, но е имал и реални властнически позиции (по-не в Ума и Лагаш), дава възможност за ново разбиране на събитията в поемата "Гилгамеш и Ага". След неуспеха на дипломатическия опит да се ограничи независимостта на Урук (редове 1-2, 5-8), военният натиск е неизбежен (редове 48-49 и сл.). Мигновената реакция на Ага е представена с експресивната художествена форма: "не минаха пет дни, не минаха десет дни, Ага, синът на Енмебарагеси обсади Урук". Има предположения, че бързината е постигната чрез транспортиране на войските на Киш с речни съдове по Ефрат⁴⁴, но дори и в такъв случай разстоянието Киш - Урук (ок. 200 км) е трудно преодолимо (в двете посоки!) за броени дни. Срокът обаче става реален, ако действително Ага е господствал над Ума и Лагаш. Двата града са на по 40-50 км от Урук, т. е. на 2-3 дни преход. Те разполагали с нужния демографски и военен потенциал, съизмерим с този на Урук. Следователно, напълно възможно е Ага да обсажда Урук начело на съюзни войски, рекрутирани спешно от Ума и Лагаш. Такова осмисляне на ситуацията обяснява неясното иначе подценяване на войските на Ага от събранието на Урук: "Войската му е малка; задната ѝ част е дезорганизирана. Неговите хора са неспособни за стълкновение" (редове 38-39)⁴⁵. Акцентът за неефективните задни редове на войската на Ага е съществен, защото тяхното екипиране, организация и управление е най-сложната задача при формиране на войската⁴⁶. Слабостта на Ага точно в

най-важното звено на войската подсказва, че това едва ли е войската на Киш - основата за хегемонията на града в Двуречието, а друг, рекрутиран набързо корпус, недостатъчно обучен и управляем. В това бил шансът на Гилгамеш.

Такова разбиране на позициите и похода на Ага обяснява "благостта" на Гилгамеш, който с почестта освобождава пленения лугал на Киш. Всъщност не е победен Киш, а съюзните войски на Ума и Лагаш. При тези обстоятелства едно изгодно споразумение с Ага е най-перспективно за си-гурността на Урук.

Предложената интерпретация на начина, по който Ага реализирал обсадата на Урук, дава основания да се преосмисли схващането на Т. Якобсен, че Киш контролирал Двуречието и налагал хегемонията си благодарение на своето стратегическо местоположение, което му позволявало бързо да дислоцира войски на юг чрез воден транспорт по течението на Ефрат и магистралните канали⁴⁷. Изглежда системата за осигуряване на хегемонията на Киш била по-сложна и се основавала не само на собствени сили, но и на локални рекрути в конфликтните райони.

Разпада на системата на Киш за хегемония в Двуречието не може ясно да се долови в шумерските епикопоетични източници за Гилгамеш. В някакъв момент явно той се сдобива с хегемония в Двуречието, за което свидетелства Списъка на строителите на Туммал. Елемент от разпада на тази система и неин заключителен етап може би се проявява във връзка с Урлугал. Върху острие за копие, открито в Лагаш (Гирсу) се чете⁴⁸: "lugal-[xxx], lugal-kiš". Т. Якобсен разчита името на Урлугал (изписано в обичайна за времето транспозиция lugal-[ur]), с което съдържанието на надписа става "Урлугал, лугал на Киш"⁴⁹. Въпреки стратиграфската датировка на находката (за Тело-Гирсу стратиграфията не е особено сигурна) около времето на Урнанше, епиграфски съображения дават основание на Якобсен да виж- да в титуляра на надписа Урлугал, синът на Гилгамеш⁵⁰. Сведението от надписа позволява да се допусне, че при Урлугал надмощието на Киш е ве- че превъзможнато. Това е постигнато чрез неговото изолиране от позициите в Южното Двуречие (находката е от Лагаш - където според "Фигура- та с перата" преди това господства Ага), след което царят на Урук става и "лугал на Киш"⁵¹. Върху основата на изложената интерпретация на позициите на Киш в Двуречието и доловените елементи от системата за хегемония в района се явява възможността за по-детайлно осмисляне на синхрона Гилгамеш - Енмебарагеси - Ага и известните факти за него.

Няма причина да се пренебрегва сведението на Шулги за война между Гилгамеш и Енмебарагеси. То е от първата половина на XXI в., т. е. 500-600 г. след Гилгамеш, но е по-ранна фиксация на традицията от тази в за- писа на "Гилгамеш и Ага" (нач. на II хил.⁵²). Не бива и да се смесват сблъ- съците на Гилгамеш с Енмебарагеси и Ага (тезата на Едцард). Докато Ага обсажда Урук, битката с Енмебарагеси е полево сражение (виж цит. пасаж, ред 57). Това са различни военни кампании. Различна е и инициативата - при обсадата на Урук тя е на Ага, при войната с Енмебарагеси - на Гилга- меш (редове 56-57). Вероятно Енмебарагеси загива в сражението (редове 58-59). Ага е освободен с почести (редове 100-113 от "Гилгамеш и Ага"). Доловените особености на хегемонията на Киш могат да обяснят защо след победата над Енмебарагеси Гилгамеш не ликвидира хегемонията, а по-скоро само освобождава Урук от нея - той не разрушава нейната система в Двуречието. Ага запазва властнически позиции в Киш (северната част на Двуречието), в Ума и Лагаш (на югоизток), в Нипур

(централната част). Той запазва и инициативата в отношенията с Урук - дипломатически и военен натиск. Начало на хегемония на Урук в района е допустимо едва след поражението на Ага. То е положено от Гилгамеш и признато от общошумерския култов център Нипур (Списъка на строителите на Туммал). Едва към момента на поражението на Ага Урук се издига като паралелен на Киш регионален хегемон на юг, но отстъпващ все още рангово на Киш. Та- кова статукво е отразено в края на "Гилгамеш и Ага" (редове 100-113) - където Гилгамеш величае пленения Ага и го пуска "за Киш", а Ага връща на Гилгамеш "предишната власт". Повратът в отношенията с Киш, започнат от Гилгамеш, вероятно е завършен от синът му Урлугал със завладяване на царската власт освен в Урук и в Киш, като предварително Киш е изолиран от позициите си в района (доловимо за Лагаш (?) и Нипур).

Прецизирането на персоналия синхрон между Гилгамеш и последните управници от първа династия на Киш създава условия да бъде предложено синхронизиране (и датиране) на известните управници от първите династии на двата града. С това могат да се доловят и процеси в ранното историческо развитие на района, което поради оскъдното си засвидетелстване с исторически извори, най-трудно се поддава на историографска реконструкция.

Проблемът за синхронизирането и датирането на първите династии на Киш и Урук в частност е твърде усложнен поради състоянието и количеството на конкретната изворова база, а като цяло е част от принципните трудности в изграждането на хронология на Раннодинастичния период⁵⁴. И по-точно - датирането, особено за ранните фази на периода, е твърде условно понятие. Основният въпрос във всяко хронологическо систематизиране на събития е установяването на базисни датировки поне за някои от явленията. За разглеждания период съществуват условия да се уточни от- носително прецизна датировка на управлението на Енмебарагеси. Тази възможност дава царският му надпис от Хафадже. Той има ясна стратиграфска определеност - I строителен период на Овалния храм, който се отнася сигурно към Раннодинастичен период II от общата периодизация за Шумер. Сигурността на стратиграфската датировка се затвърждава от открит в същото помещение, но в слоя от строителен период II на храма, печат, който освен стратиграфски и стилистично се отнася към Раннодинастичен период IIIa, т. е. надписът на Енмебарагеси несъмнено принадлежи към Раннодинастичен период II⁵⁵. Освен стратиграфската аргументация, принадлежността на Енмебарагеси към Раннодинастичен период II се потвърждава и от палеографския анализ на надписа⁵⁶.

Изтъкнатите основания и комплексът извори за периода позволяват господството на Енмебарагеси в Киш да се отнесе към самия край на XXVIII - първата половина на XXVII в.⁵⁷. Има и варианти за по-точно датиране - около 2680 г. (Хинц)⁵⁸, или около 2700 г. (Едцард, Харват)⁵⁹. Синхронът Гилгамеш - Енмебарагеси предполага да бъде предпочетена по-късната дата - 2680 г.⁶⁰, т. е. в самия край на Раннодинастичен период II, защото началото на Раннодинастичен период IIIa се бележи именно от дейността на Гилгамеш - издигане на стените на Урук, засвидетелствани археологически. Доколкото в Химна на Шулги сражението е полево, а в "Гилгамеш и Ага" стените са акцент и важна част от защитата на Урук, може да се мисли, че те са издигнати след поражението на Енмебарагеси.

Издигането на Киш при Енмебарагеси, налагането на хегемония в Двуречието и военният поход в Елам са възможни към времето на Думузи в Урук. Грандиозните

инициативи на Енмеркар и Лугалбанда, отразени в епоса са немислими при наличието на друг хегемон в Шумер. Следователно, преломът в полза на Киш става най-рано около възцаряването на Ду-музи - скромно засвидетелстван в ШЦС като управник на Урук от друг град и останал неизвестен за епоса, за разлика от неговите предшественици и наследници. Възцаряването на Думузи, доколкото подсказва за някакъв катаклизъм в династията на Урук, е вероятно близко по време до това на Енмебарагеси - ± 2680 г. Предшествениците на Думузи и мащабните им инициативи, оставили траен спомен в епоса и ШЦС, би трябвало продължително време да са упражнявали хегемония в Двуречието. С това основа-ние за тях могат да се предположат дати с приемлива индивидуална продължителност на властване: Лубалбанда - ± 2700 г., Енмеркар - ± 2720 г., Мескиагашер - ± 2750 г.

В самото начало на Раннодинастичен период II може да се търси място-то на кишкия цар Етана, известен от ШЦС и мита за него. ШЦС позволя-ва да се предполага хегемония на Киш в Двуречието преди тази на Урук наложена от Мескиагашер, защото Етана първи "обединил всички земи"⁶¹.

Издигането на Гилгамеш начело на Урук е поне няколко години преди първото поражение на Киш - едва ли с възцаряването си той набързо побеждава съкрушителя на Елам Енмебарагеси. За начална дата на Гилгамеш е приемлива ± 2660 г. Годината на победата му над Енмебарагеси вероятно е и годината на възцаряване на Ага - ± 2650 г. При Ага Киш съхра-нява хегемонията си в Двуречието - неговото строителство в Нипур, изворите от Лагаш и Ума, сведенията от "Гилгамеш и Ага". С победата над Ага Гилгамеш налага хегемония на Урук в Южното Двуречие, а по-късно изглежда е признат и за общошумерски хегемон в Нипур (Списъка на строи-телите на Туммал). Според ШЦС първа династия на Киш завършва с Ага, а царствеността е отнесена в Урук. Дали това прави Гилгамеш - неговият поход на север, отразен в "Гилгамеш и Хувава" - чрез нова война с Ага, не може да се твърди. Трайният спомен, оставен от Гилгамеш в шумерската традиция, предполага продължително негово властване, напр. до ± 2630 г.

Синът на Гилгамеш Урлугал го наследява ок. 2630 г. Той подчинява Южното Двуречие и северния център Киш (Лагашкия надпис -?). Легитимиран е като общошумерски хегемон в Нипур (Списъка на строителите на Туммал). Краят на Урлугал е мислим ок. 2600 г. Изглежда той е свързан с издигането на южния съсед на Урук - Ур. Това явление е друг голям проблем от историята на Раннодинастичния период в Шумер. Като основание за такава възможност тук може да се приведе свидетелството в царски надпис на Меаннепада от Ур, че неговият предшественик Мескаламдуг бил цар на Киш⁶². От надпис на самия Мескаламдуг е известно, че бил цар и в Ур⁶³. При тези обстоятелства хегемония на Урук в района става невъзможна. (Виж систематизация на синхрона и датирането в Таблица I).

Напрежението в отношенията между Киш и Урук не свършва с първите им династии. То е част и от по-нататъшното историческо развитие на Двуречието и осезаемо се долавя до края на III хил. Следващите етапи в отношенията и форми на господство често дават облика на историческия процес в района: царуването на Месалим от Киш; Втора династия на Урук; ца-руването на Лугалзагеси; акадската династия на Саргон (формален наследник на последния кишки цар от IV династия Урзабаба); Царството на Шу-мер и Акад, установено от III династия на Ур (чиято генеалогия се извежда от Урук). Конкуренцията между Киш и Урук не е "спонтанна". Тя е част от сложните отношения

север-юг в Двуречието. Факторите за нейното развитие - етнически, политически, стопански и пр. - се проявяват с различна интензивност в отделните етапи. Конкуренцията север-юг и една от основните ѝ прояви - противостоеенето Киш-Урук - е глобална тенденция в историческия процес в Двуречието през III хил. Такова разбиране изисква от изследователя да осмисля конкретните прояви на явлението в системата на глобалния процес. Генерализирането на изводи, направени върху основата на отделен, конкретен етап от развитието на тези отношения (напр. за етническия характер на конфликта, за достъпа до воден ресурс или до търговски трасета като определящи фактори), "изкривява" схващането на цялостния исторически процес, скрива процеса зад факта.

Таблица I. Синхронизиране (и датиране) на първите династии на Киш и Урук.

Киш □	Урук
Етана (±2780)	Мескиагашер (±2750) Енмеркар (±2720) Лугалбанда (±2700)
Енмебарагеси (±2680)	Думузи (±2660) Гилгамеш (±2660)
Ага (±2650)	
	Урлугал (±2630 - ±2600)

Списък на съкращенията

ВДИ - Вестник древней истории
AJA - American Journal of Archaeology
ArOr - Archiv Orientalní
JCS - Journal of Cuneiform Studies
JNES - Journal of Near Eastern Studies
ZANF - Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archaeologie. Neue

Folge.

1 Edzard, D. O. Die frühdynastische Zeit. - In: Fischer Weltgeschichte. Bd. 2. Die Altorientalischen Reiche I. Vom Paläolithikum bis zur Mitte des 2. Jahrtausends. Frankfurt/M., 1965, 68-69; The Cambridge Ancient History. Vol. I, P. 2. Early History of the Middle East. Cambridge, 1973 (= CAH), 105-112, 224; История древнего Востока. Зарождение древнейших, классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Часть 1. Месопотамия. Москва, 1983, (= ИДВ), 168-170; Виж каноничния състав и приемственост между първите династии на Киш и Урук в Списъка: Jacobsen, Th. The Sumerian King List. Chicago, 1939 (= SKL), 76-93, Col. I, 40-111, 36. Формулата за смяна на династии в периода "след потопа": Ibid., p. 62.

2 Позоваването на този синхрон е повсеместно. Началото на тенденцията може да се проследи по: SKL, p. 186; Kramer, S. N. Gilgamesh and Agga. - A JA, 1949, No 1, p. 1 ff.; Jacobsen, Th. Early Political Development in Mesopotamia. - ZANF, 1958, 18, p. 116 ff., No 55.

3 Edzard, D. O. Enmebaragesi von Kiš. - ZANF, 1959, 19, S. 20 (транслитерация), 21, Anm. 51-52.

4 Ibid., 23-24; Edzard, D. O. Die frühdynastische..., S. 69; Charvát, P. The Oldest Royal Dynasties of Ancient

Mesopotamia. - ArOr, 44, 1976, p. 348; Cooper, J. Gilgamesh and Agga. A Review Article. - JCS, 1981, No

3-4, p. 229.

5 Edzard, D. O. Die frühdynastische..., S. 69; CAH, p. 645; Charvát, P. Op. cit., p. 348; Хинц, В. Государство

Злам. Москва, 1977, с. 67.

6 Edzard, D. O., G. Farber, E. Sollberger. Repertoire géographique des textes cunéiformes. Bd. I. Die Orts- und Gewässernamen der prä-sargonischen und sargonischen Zeit. Wiesbaden, 1977 (= RGTC, I.), S. 15; за вероятната локализация на Арата виж: Kramer, S. N. From the Tablets of Sumer. Indian Hills, Colorado, 1956, 15-17; Wilcke, C. Das Lugalbandaepos. Wiesbaden, 1969, 29-40; RGTC, I., S. 17; Hansman, J. F. The Question of Aratta. - JNES, 1978, No 4, 331-336. Срв. и картите в: Хинц, В. Цит. съч., с. 69; RGTC, I.; ИДВ; Soden, W. v. Einführung in die Altorientalistik. Darmstadt, 1985.

7SKL, 84-91, Col. III, 1-20.

8 Kramer, S. N. From the Tablets..., 14-25, 251-244; Wilcke, C. Lugalbandaepos; Канева, И. Т. Шумерский героический эпос как исторический источник. - ВДИ, 1964, No 3, с. 245 и сл., No 4, с. 191 и сл.

9 Ламберг-Карловски, К. К. Модели взаимодействия в III тыс. до н. з.: от Месопотамии до долины

Инда. - ВДИ, 1990, No 1, с. 9 с пос. лит.

10SKL, 84-87, Col. III, 1-6. Въпреки трудностите в интерпретацията на пасажа — виж: Ibid., p. 86, No 114, е възможно в него да е отразен военен поход, подобен на този на наследниците му; Wilcke, C. Lugalbandaepos, S. 42, Anm. 99.

11Енмеркар и жрецът на Арата". - В: Канева, И. Т. Цит. съч. No 4, 194, 209, редове 161-173; Wilcke, C.

Lugalbandaepos, 30-31, 161-173.

12Wilcke, C. Lugalbandaepos, 196-197: "Лугалбанда в мрака на планината", редове 19-37; Ibid., 115-117: Енмеркар и Лугалбанда", редове 265-283.

13SKL, 88-89, Col. III, 14-16.

14 Ibid., 82-85, Col. II, 35-38.

15 Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., 9-10; Ibid., 10, 15-19; Wilcke, C. Lugalbandaepos, 41-42, Anm. 96.

16Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., S. 9; Steible, H.,(H. Rehrens). Die altsumerschen Bau- und Weihinschriften. Teil II. Kommentar zu den Inschriften aus "Lagaš". Inschriften ausserhalb von "Lagaš". Wiesbaden, 1982 (= ABW, II.), Kiš: Meb, 2; Cooper, J. Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions. Vol. I. New Haven, Connecticut, 1986 (= SARI), Ki 1.

17Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., S. 10; ABW, II, Kiš: Meb. 1; SARI, p. 18, Ki 1, No 1-1.

18Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., S. 10, Anm. 2; CAH, 244, 270.

19Reallexikon der Assyriologie. Bd. II, Berlin-Leipzig/New York, 1932, S. 200.

20 SKL, 84-87, Col. III, 1-7; Wilcke, C. Lugalbandaepos, S. 42.

21 SKL, 88-89, Col.III , 14, No 125.

22 Ibid., 88-89, Col. III, 15; уточнения за топонима: SKL, p. 70, No 5; 88-89, No 136.

23 Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., 20-21.

21 Ibid., 22-23.

25 Ibid., 23-24.

24 Charvát, P. Op. Cit., p. 348; Cooper, J. Gilgamesh and Agga, p. 229.

27 Thureau-Dangin, F. Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften. Leipzig, 1907 (= SAKI), 222-223, 2. b.; Дьяконов, И. М. Зпос о Гильгамеше (О все издавшем). Москва-Ленинград, 1961, с. 7, I, 9.

28 Sumerische literarische Texte aus Nippur. Bd. I. Mythen, Epen, Weisheitsliteratur und andere

Literaturgattungen (Hrsg. F. Hestermann u, and.; Einleitung v. S. N. Kramer). Berlin, 1961, S. 14, Nos 34-35.

29Ibid., S. 15, Nos 34-35.

30 Parrot, A. Tello. Vingt campagnes de fouilles (1877-1933). Paris, 1948, p. 71. flg. 17, a (общ вид), p. 102, fig.

24, b (автография на текста); Falkenstein, A. Archaische Texte aus Uruk. Berlin, 1936, S. 68, 3. b - датировка малко преди текстовете от Фара; Edzard, D. O. Sumerische Rechtsurkunden des III. Jahrtausends aus der Zeit vor der III. Dynastie von Ur. München, 1968, S. 173 ff. (No 112) - транслитерация на текста.

31 Edzard, D. O. Sumerische Rechtsurkunden, S. 174.

32Ibid., No 112, III. 4. - IV. 1.; отсъствието на детерминативи е нормална практика за това време, а и по- късно.

33 Ibid, No 112, IV. 1., Rs. (oben), Rs. (unten) 1-4.

34 Soden, W. v., (B. Meisner). Akkadisches Handwörterbuch. Bd. I-III. Wiesbaden, 1965 ff. (= AHw), S. 200, enu(m);S. 118, belu(m), I, A.

35 Poebel, A. Grundzüge der sumerischen Grammatik. Rostock, 1923, S. 45, § 121; Behrens, H., H. Steible. Glossar zu den altsumerischen Bau- und Weihinschriften. Wiesbaden, 1983, S. 246; AHw, S. 221, enutu.

36 Виж Лагашкия надпис на Месалим: SAKI, 160-161, VIII, 2; ABW, II, Kiš: Mes. 1; SARI, Ki 3. 1.

- 37Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., 10, 15-19, 23-24; виж и надписите му в транслитерация и превод в: ABW, II, Kiš: Meb. I, 2.
- 38ABW.II, Umma: Akal .
- 39 RGTC, I, S. 169.
- 40 ABW, II, Umma: Enlilpabilgagi 1, Anm. 1, S. 266 с пос. лит. - след Еабзу в Ума се ползва основно изписването ŠÁRxDIŠ.
- 41 SARI, Um 2, No 1; Cooper, J. Gilgamesh and Agga, p. 228, No 25.
- 42Steible, H., (H. Behrens). Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften. Teil. I. Inschriften aus "Lugaš" (=ABW, I.). Wiesbaden, 1982, Ent. 28-29, 1:1-12; SARI, La 5.1.
- 43ABW, I, Ean. 1, 7:1-4 und Ean. 1, Cart, c; ABW, II, Ean. 1, Anm. 41 und Lit. Jacobsen, Th. Early Political..., 125-126, No 77, p. 133, No 90; Дьяконов, И. М. Обществени и государственни строй древнего Двуречья. Шумер. Москва, 1959, с. 184; Nissen, H. J. Zur Datierung des Königsfriedhofes von Ur unter besonderer Berücksichtigung des Stratigraphie der Privatgräber. Bonn, 1966, 131, 137.
- 44Jacobsen, Th. Early Political..., p. 118, No 56; ИДВ, с. 169.
- 45 Kramer, S. N. Gilgamesh and Agga - срв. превода/интерпретация на пасажа; Канева, И. Т. Цит. съч.;
- Cooper, J. Gilgamesh and Agga.
- 46Русев, Пл. Въпроси на военната организация и тактика в Шумер (Раннодинастичен период). - Епохи, 1994, No 3, 54-59.
- 47 Jacobsen, Th. Early Political..., p. 118.
- 48 Parrot, A. Op. cit., p. 108, fig. 26, f; ABW, II, AnKiš !.
- 49SKL, 181-182, No 34.
- 50 Ibid.
- 51Предположението, че титуляр на надписа е цар на Киш с името "Лугал-х-у-з", който се отнася към времето на Месалим - виж: Charvát, P. Op. cit., 350-351, трудно се координира с другите сведения за управниците на Киш и в Двуречието за този период.
- 52 Канева, И. Т. Цит. съч., No 3, с. 246.
- 53 Основавам се на преводите на: Kramer, S. N. Gulgamesh and Agga; Канева, И. Т. Цит. съч.
- 54 Резултатите на проучванията от последните десетилетия могат да се проследят по: Edzard, D. O. Die frühdynastische..., 57-61; Nissen, H. J. Op. cit., 119-142; Дьяконов, И. М. Основы хронологии Вавилонии и Ассирии. - В: Бикерман, Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность. Москва, 1975, с. 307 и сл.; ИДВ, 162-167; Romer, W. H. Ph. Einführung in die Sumerologie. Nijmegen, 1982, S. 1 ff., Anm. 6, 28-29; Soden, W. v. Einführung..., S. 40 ff.
- 55 Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., S. 10, Anm. 2; САН, 244, 270.
- 56 Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., S. 10 ff., Abb. 2.
- 57 Kramer, S. N. From the Tablets..., p. 247; Edzard, D. O. Enmerbaragesi von..., S. 26; Дьяконов, И. М. Обществени..., с. 170; Edzard, D. O. Die frühdynastische..., S. 59, 60 - Taf. II; Nissen, H. J. Op. cit., 119-134, 142; САН, p. 998 (PL); Бикерман, Э. Пос. съч., с. 179; Дьяконов, И. М. Основы хронологии..., 316-317; Хинц, В. Цит. съч., с. 67; Charvát, P. Op. cit., p. 348 f., 352; ИДВ, 166-167; SARI, p. 4.

58 Хинц, В. Цит. съч., с. 67.

59 Edzard, D. O. Die frühdynastische..., S. 60 (Zeittafel II); Charvát, P. Op. cit., p. 352.

60 Тази и датите нататък са приблизителни, основани на координацията на археологическата периодизация с абсолютната хронология. Датите са съизмерими с т. нар. "средна хронология". Макар и несигурни за района, налице са данни и от C-14 датировки, виж: САН, 242, No 2; 243; Edzard, D. O. Die frühdynastische..., S. 59.

61 SKL, 80-81, Col. II, 16-19; коментара на Якобсен за Етна: Ibid., p. 152.

62 ABW, II, Ur: Mesan. 1; SARI, Ur 5. 1.

63 SARI, Ur 3.{jcomments off}